

Original Research Paper

Nəbi Xəzri dilində intonasiyanın estetik funksiyası

Qənirə Əsgərova

<https://orcid.org/0009-0005-7756-8029>

¹ Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 04.06.2026

Revised: 10.06.2026

Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Qənirə

Əsgərova, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan;

Email: asgerovaganira@gmail.com

Xülasə

Məqalədə Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiyanın funksional-semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqat göstərir ki, şairin yaradıcılığında intonasiya yalnız fonetik və ritmik vasitə kimi deyil, eyni zamanda poetik məna yaradan mühüm struktur element kimi çıxış edir. Onun şeirlərində intonasiya vasitəsilə emosional vəziyyətlər, fəlsəfi düşüncələr və bədii obrazlar daha dərin və təsirli şəkildə ifadə olunur. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya çoxsəviyyəli funksiyaya malikdir: o, həm semantik məna formalaşdırır, həm emosional təsiri gücləndirir, həm poetik ritmi təşkil edir, həm də obrazlılığın dərinləşməsinə xidmət edir. Xüsusilə təbiət obrazları, ayrılıq və vətən mövzuları intonativ baxımdan müxtəlif modellərlə təqdim olunur ki, bu da mətnin estetik və emosional təsir gücünü artırır. Eyni zamanda, tədqiqat göstərir ki, ritm, pauza və sintaktik quruluş intonasiya ilə sıx əlaqədədir və birlikdə poetik mətnin ümumi akustik sistemini formalaşdırır. Nəticə etibarilə, intonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında təkə ifadə vasitəsi deyil, həm də bədii düşüncənin struktur təşkilatçısı kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Nəbi Xəzri; intonasiya; Azərbaycan poeziyası; poetik dil; ritm; pauza; emosional-ekspressivlik; bədii üslub; semantik struktur

Giriş

Azərbaycan poeziyasında intonasiya poetik mətnin yalnız fonetik səviyyəsini deyil, həm də onun semantik və emosional strukturunu müəyyənləşdirən əsas komponentlərdən biridir. Xüsusilə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında intonasiya fərdi üslubun formalaşmasında aparıcı rol oynamışdır. Bu baxımdan Nəbi Xəzri yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya yalnız ritmik və melodik vasitə kimi deyil, eyni zamanda poetik məna yaradan mühüm struktur element kimi çıxış edir. Onun yaradıcılığında intonasiya bədii mətnin səslənmə qatını təşkil etməklə yanaşı, məna formalaşdırıcı və emosional yükü daşıyan əsas ifadə vasitələrindən birinə çevrilir. Şairin şeirlərində intonativ quruluş vasitəsilə müəllifin daxili emosional vəziyyəti, fəlsəfi düşüncə sistemi və bədii obrazlar oxucuya daha dərin və təsirli şəkildə çatdırılır. Bu baxımdan intonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında həm estetik, həm də semantik funksiyaya malik çoxsəviyyəli poetik kateqoriya kimi çıxış edir.

Əsas məqsəd Nəbi Xəzrinin poetik dilində intonasianın funksional-semantik xüsusiyyətlərini kompleks şəkildə araşdırmaq, onun poetik mətnin struktur təşkilində rolunu müəyyənləşdirmək və bədii təsir gücünün formalaşmasında intonativ vasitələrin yerini elmi baxımdan təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsəd çərçivəsində intonasianın poetik mətndə necə işlədiyi, hansı dil səviyyələri ilə qarşılıqlı əlaqədə formalaşdığı və oxucu qavrayışına necə təsir göstərdiyi sistemli şəkildə öyrənilir. Beləliklə, araşdırma Nəbi Xəzri yaradıcılığında intonasianın yalnız fonetik hadisə deyil, həm də poetik düşüncənin və bədii ifadənin əsas təşkilatçılarından biri olduğunu ortaya qoymağa yönəlmişdir.

Material və metod

Tədqiqatda deskriptiv-analitik, struktur-semantik və funksional-poetik metodlardan kompleks şəkildə istifadə edilmişdir. Araşdırmanın əsas materialını Nəbi Xəzrinin müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeir və poemalar təşkil edir.

Nəticələrin müzakirəsi

İntonasiya dilin prosodik sisteminin əsas komponentlərindən biri olub, nitqin melodik quruluşunu, ritmini, vurğusunu, tempini və pauzalarını özündə birləşdirən mürəkkəb fonetik hadisə kimi xarakterizə olunur. O, yalnız səslənmə xüsusiyyəti deyil, eyni zamanda nitqin semantik və emosional təşkilində mühüm rol oynayan struktur elementdir. Dilçilik baxımından intonasianın tərkibinə daxil olan əsas komponentlər – melodika, ritm, pauza və temp – bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək nitqin bütöv akustik sistemini formalaşdırır. Melodika səs tonunun yüksəlib-alçalması ilə bağlı olub, nitqin emosional rəngini və ifadəliliyini müəyyənləşdirir; ritm vurğuların və fasilələrin nizamlı ardıcılığı vasitəsilə nitqin daxili təşkilini təmin edir; pauza isə həm sintaktik, həm də semantik baxımdan fikrin bölünməsinə və vurğulanmasını mümkün edir; temp isə nitqin sürətini tənzimləyərək emosional vəziyyətin ifadəsində iştirak edir. Bu komponentlərin hər biri ayrı-ayrılıqda müəyyən funksiyalar yerinə yetirsə də, onların sintezi nəticəsində intonasiya nitqin ümumi məna və təsir gücünü formalaşdıran əsas vasitəyə çevrilir.

Elmi tədqiqatlarda intonasiya çox vaxt “nitqin emosional kodu” kimi səciyyələndirilir və qeyd olunur ki, o, mətnin məzmununun dərin qatlarını üzə çıxarmağa imkan yaradır (Hüseynov, 2015, s. 45). Bu xüsusilə poetik mətnlərdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə ki, poeziyada intonasiya yalnız fonetik hadisə kimi deyil, həm də estetik funksiya daşıyan bədii vasitə kimi çıxış edir. O, müəllifin daxili dünyasını, emosional vəziyyətini və ideya istiqamətini oxucuya çatdırmaqla yanaşı, mətnin qavranılmasını daha təsirli və dərin edir. Bu baxımdan intonasiya poetik ünsiyyətdə müəlliflə oxucu arasında bir növ emosional körpü rolunu oynayır və mətnin bədii-estetik dəyərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəbi Xəzrinin şeirlərində melodik struktur xüsusi diqqət çəkir. Onun poetik dilində intonasiya dalğavari xarakter daşıyır və bu xüsusiyyət tez-tez təbiət obrazları ilə uzlaşır. Nəbi Xəzri yaradıcılığında

dəniz obrazı aparıcı yer tutur. Bu obrazın intonativ təqdimatı onun “Yuxular həyatdan daha gözəldir” şeirində daha aydın görünür.

Yuxuda dənizlər aşib-daşırlar,
Torpağa iz düşür, daşa iz düşür
Dalğalar sahillə pıçıldaşırlar
Mirvari qumlara qoşa iz düşür (Xəzri, 2004, I c.s. 85)

Bu misralarda səs axını sakit və axıcıdır. Melodikanın bu cür quruluşu dənizin sakitliyini və sirli atmosferini əks etdirir.

N.Xəzrinin bu misralarında səs axınının yüksəlməsi və daşması melodikanın spesifik təşkilini üzə çıxarır və eyni zamanda onun sirli və dərin atmosferini akustik səviyyədə əks etdirir. Burada intonasiya klassik yüksəlmə-enmə xəttindən fərqli olaraq dalğavari trayektoriya üzrə inkişaf edir: birinci misrada ton orta səviyyədə başlayaraq yüngül yüksəliş göstərir və misra sonuna doğru enir, ikinci misrada isə ton daha aşağı registrdə davam edərək ümumi səs amplitudasının azalmasına səbəb olur. Bu misralar arasında yaranan intonativ paralelizm semantik inkişafı da müşayiət edir; birinci misra informativ başlanğıc funksiyası daşdığı halda, ikinci misra həmin informasiyanı dərinləşdirərək emosional və məna qatını genişləndirir. Beləliklə, intonasiya burada yalnız səslənmə xüsusiyyəti kimi deyil, həm də məna inkişafının akustik modeli kimi çıxış edir.

Leksik-semantik səviyyədə “aşib-daşır” və “pıçıldayır” fellərinin seçimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fellər fərqli nitq aktlarını ifadə etməklə intonasiyanın quruluşuna birbaşa təsir göstərir: “aşib-daşır” nisbətən açıq və daha yüksək tonu, “pıçıldayır” isə gizli, aşağı tonlu səslənməni ifadə edir. Bu semantik fərq intonasiyada da özünü göstərir; birinci misrada ton diapazonu daha geniş olduğu halda, ikinci misrada daralır və aşağı düşür.

Nəticədə oxucu səsin tədricən zəifləməsini sanki eşidir ki, bu da poetik mətndə akustik illüziya effekti yaradır. Fonetik səviyyədə də səs seçimi intonasiyanın formalaşmasına xidmət edir: “dəniz”, “aşib-daşır” sözlərindəki sonor və səslənən samitlər (n, r) axıcılıq və davamlılıq yaradır, “pıçıldaşır” sözündəki “ç”, “l”, “d” səsləri isə pıçıltı effektini gücləndirir. Xüsusilə bu sözün fonetik quruluşu onomatopetik xüsusiyyət daşıyaraq ifadə etdiyi məzmunu səslə təqlid edir və beləliklə, intonasiyanı daha real və hiss edilən edir.

Sintaktik baxımdan misralar sadə quruluşa malik olsa da, misra sonlarında yaranan pauzalar semantik tamamlanma funksiyasını yerinə yetirir. İkinci misranın sonunda işlədilən vergül isə intonasiyanı açıq saxlayaraq fikrin tamamlanmadığını, davam etdiyini göstərir. Bu cür açıq sonluq oxucunu düşünməyə sövq edir və intonasiyanı “bitməmiş” vəziyyətdə saxlayır ki, bu da dilçilikdə progressiv intonasiya kimi xarakterizə olunur. Bütün bu xüsusiyyətlər nəticəsində mətn daxilində forma ilə məzmun arasında birbaşa

uyğunluq yaranır: dənizin dalğalanması intonasiyanın dalğavari quruluşunda, pıçıltı isə aşağı tonlu səslənmədə öz əksini tapır. Bu isə ikoniklik prinsipinin – yəni formanın məzmunu təqlid etməsinin – aydın təzahürüdür və Nəbi Xəzri poeziyasının xarakterik cəhətlərindən biri kimi çıxış edir.

Bu intonasiya modeli oxucuda sakitlik, düşüncəlilik və daxili dinləmə hissi formalaşdırır; səs tədricən azalması və pıçıltıya keçməsi isə emosional atmosfer yaradır. Beləliklə, oxucu artıq mətni yalnız vizual olaraq qavramır, onu eşidir və hiss edir. Nəticə etibarilə, təqdim olunan nümunə göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya semantik strukturun daşıyıcısı kimi çıxış edir, fonetik, leksik və sintaktik səviyyələr vahid sistem daxilində qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və şair intonasiyanı yalnız ifadə vasitəsi deyil, həm də bədii təsvir aləti kimi ustalıqla istifadə edir.

Tədqiqatçıların fikrincə, “Xəzri poeziyasında səs harmoniyası semantik məna ilə paralel inkişaf edir” (Quliyev, 2012, s. 112).

Nəbi Xəzri poeziyasında ritm və intonasiya qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən, poetik mətnin ümumi akustik və semantik quruluşunu formalaşdıran əsas komponentlərdir. Şairin yaradıcılığında ritmik təşkilat intonasiyanın istiqamətini və emosional xarakterini müəyyənləşdirir. Xüsusilə misraların uzunluğu və sintaktik bütövlüyü intonativ axına birbaşa təsir göstərir: geniş, tam sintaktik quruluşlu misralar daha sakit, düşüncəli və axıcı intonasiya yaradır, qısa və parçalanmış misralar isə kəskin, dinamik və emosional səslənmə ilə fərqlənir.

Nəbi Xəzrinin “İstə” şeirində intonasiya yüksələn emosional xətt üzrə qurulmuşdur:

Bir damla istəsəm,

Bir ümman istə. (Xəzri, 2004, I c.s. 171)

Paralel sintaktik quruluş, artan semantik yük, yüksələn intonasiya şairin daxili emosional enerjisini artırır. Burada intonasiya hiperbolik məna yaradır və lirikanın patetik tonunu gücləndirir.

Nəbi Xəzri poeziyasında pauza da mühüm semantik və funksional yük daşıyır. Pauza yalnız nitqdə fasilə deyil, eyni zamanda fikrin vurğulanmasına, emosional gərginliyin artırılmasına və oxucu diqqətinin yönləndirilməsinə xidmət edən poetik vasitədir. Pauzaların məqsədyönlü istifadəsi mətn daxilində mənanın mərhələli şəkildə açılmasına şərait yaradır və oxucunun mətnlə emosional əlaqəsini gücləndirir. Bu mənada pauza poetik mətnin səssiz, lakin ən təsirli ifadə vasitələrindən biri kimi çıxış edir (Əliyev, 2018, s. 81).

Şairin yaradıcılığında intonasiya emosional-ekspressiv funksiyanın daşıyıcısı kimi çıxış edərək müxtəlif psixoloji halların ifadəsində əsas rol oynayır. Kədər və melankoliya intonasiyası aşağı ton, uzanan səslər və ləng temp vasitəsilə formalaşır.

Ürəyim narahat,

Qulağım səsdə

Dövrün haqsızlığı titrədir məni.

Çevrilib mələyə başımın üstdə,

Ruhun gecə gündüz hifz edir məni.(Xəzri, 2004,I c.s. 46)

Bu kimi misralarda intonativ aşağı ton emosional sarsıntıyı gücləndirir və daxili boşluq hissini ifadə edir. Bu tip intonasiya modeli lirik qəhrəmanın psixoloji vəziyyətini aşağı ton, ləng ritm və geniş pauzalar vasitəsilə oxucuya çatdırır.

Bunun əksinə olaraq, nikbinlik və ümid intonasiyası yüksələn ton və sabit ritm üzərində qurulur:

“Sabah yenə gün doğacaq,

Ümidlərim oyanacaq...” (Xəzri, 2004, s. 201)

N.Xəzrinin bu misralarında intonasiya gələcəyə inamı və emosional yüksəlişi ifadə edir. Burada yüksələn melodik xətt və sabit sintaktik quruluş pozitiv emosional dinamikanı gücləndirir.

Sevirəm söyləsən bir axşam mənə

Susaram dəniz kimi

Susaram dəniz kimi (Xəzri, 2004,I c. s. 51)

Bu kimi parçalanmış strukturda kəskin və qırıq intonasiya dramatik effekti artıraraq emosional gərginliyi maksimum səviyyəyə çatdırır. Qısa imperativ cümlələr və ardıcıl pauzalar intonativ partlayış effekti yaradır və oxucuda təcili emosional reaksiya formalaşdırır.

Nəbi Xəzri poetik sistemində sintaktik quruluş da intonasiya ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Ellipsis, təkrar və inversiya kimi sintaktik vasitələr intonativ effektin gücləndirilməsinə xidmət edir. Təkrar xüsusilə emosional gərginliyin artırılmasında mühüm rol oynayır: “Tənhalığın elegiyası” şeirində intonasiya əsasən təkrar (refrain) vasitəsilə qurulur:

Gecələrim

Gecələrdən qaranlıq

Gündüzlərim

Gecələrdən betərdir (Xəzri, 2004,I c. s. 46)

və ya:

İstəsən yuxuna gələrəmsənin

gələrəm dəniz kimi

Üzünə incilər çilərm sənə

çilərm dəniz kimi (Xəzri, 2004,I c. s. 46)

Bu təkrar ritmik sabitlik yaradır, emosional rezonans effekti doğurur, şeirin melodikliyini artırır. Burada intonasiya dalğavari xarakter daşıyır və hər bənddə emosional yükün yenidən kulminasiyaya çatmasını təmin edir.

İntonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında obraz sisteminin formalaşmasında da mühüm funksional rol oynayır. Təbiət obrazları, xüsusilə dəniz motivi, dalğavari intonasiya strukturu ilə təqdim edilir və bu, fonetik və semantik uyğunluq yaradır. Dənizin hərəkəti intonativ dalğalanma ilə paralel şəkildə təqdim olunduğu üçün forma ilə məzmun arasında üzvi əlaqə yaranır. Eyni zamanda, intonasiya psixoloji obrazların ifadəsində də mühüm vasitə kimi çıxış edir və lirik qəhrəmanın daxili monoloqunu daha aydın və təsirli şəkildə təqdim edir.

Şairin fərdi üslubunda intonasiya musiqililik, emosional intensivlik və ritmik müxtəliflik kimi əsas xüsusiyyətlərin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu elementlər birlikdə Nəbi Xəzri poeziyasını fərqləndirən üslubi sistem yaradır. İntonasiya burada həm müəllif mövqeyinin ifadə vasitəsi, həm də oxucu ilə emosional əlaqənin qurulması üçün əsas mexanizm kimi çıxış edir. Tədqiqatçılar da qeyd edirlər ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya müəllif fərdiyyətinin ən mühüm göstəricilərindən biridir (Vəliyev, 2010, s. 134).

Ümumilikdə, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya sistemi Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus yer tutur və digər şairlərlə müqayisədə daha çox lirik axıcılıq, emosional yumşaqılıq və musiqi ritminə yaxınlıq ilə seçilir. Bu xüsusiyyətlər onun poetik dilini fərqləndirir və intonasiyanı tək cə fonetik hadisə deyil, həm də bədii-estetik sistemin əsas struktur elementi kimi təqdim edir.

Nəticə

Aparılan nəzəri və praktiki təhlillər göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya sadəcə fonetik hadisə və ya ritmik vasitə kimi deyil, çoxsəviyyəli funksional sistem kimi çıxış edir. Onun poetik dilində intonasiya həm mənə quruculuğunda iştirak edir, həm emosional ifadəni yönləndirir, həm də bədii mətnin ümumi strukturunun təşkilində həlledici rol oynayır. Bu baxımdan intonasiya şairin yaradıcılığında ayrıca element deyil, bütöv poetik sistemin daxili mexanizmi kimi formalaşır.

Təhlillər göstərir ki, intonasiya ilk növbədə semantik yük daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərir. Yəni poetik mətndə sözlərin yalnız leksik mənası deyil, onların səslənmə forması və intonativ düzülüşü də yeni mənə çalarları yaradır. Bu xüsusiyyət Nəbi Xəzri poeziyasında xüsusilə aydın müşahidə olunur, çünki şair intonasiya vasitəsilə mətnin gizli qatlarını açır və oxucuya birbaşa deyil, dolaylı emosional və mənə ötürülməsi təmin edir.

Eyni zamanda, intonasiya poeziyada emosional təsirin gücləndirilməsində əsas vasitələrdən biridir. Şairin şeirlərində müxtəlif intonativ modellər – yüksələn, enən, qırıq və dalğavari tonlar – fərqli emosional vəziyyətləri ifadə edir. Kədər, sevinc, həyəcan və düşüncə kimi psixoloji hallar intonasiya vasitəsilə daha canlı və təsirli şəkildə təqdim olunur. Bu isə oxucu ilə mətn arasında daha güclü emosional əlaqənin yaranmasına səbəb olur.

Digər mühüm nəticə ondan ibarətdir ki, intonasiya poetik ritmin formalaşmasında əsas struktur komponent kimi çıxış edir. Misraların uzunluğu, sintaktik quruluşu və pauzaların yerləşdirilməsi ritmik sistemi müəyyənləşdirir və bu sistem intonativ axını tənzimləyir. Nəticədə, poeziya yalnız məna daşıyan mətn deyil, eyni zamanda musiqi ilə yaxınlaşan akustik bir sistem kimi qavranılır.

Bundan əlavə, intonasiya obrazlılığın dərinləşməsinə də xidmət edir. Təbiət obrazları, xüsusilə dəniz motivi, intonativ dalğalanma ilə paralel şəkildə təqdim olunaraq forma ilə məzmun arasında üzvi əlaqə yaradır. Bu isə poetik obrazların daha canlı, dinamik və hiss edilən formada təqdim olunmasına imkan verir.

Beləliklə, aparılan təhlillərin ümumi nəticəsi göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya çoxfunksiyalı estetik və struktur element kimi çıxış edir. O, həm semantik məna yaradır, həm emosional təsiri gücləndirir, həm ritmik sistemi formalaşdırır, həm də obrazlılığın dərinləşməsinə təmin edir. Bu xüsusiyyətlərin sintezi nəticəsində intonasiya şairin poetik sisteminin mərkəzi komponentinə çevrilir və onun yaradıcılığını Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus mövqeyə yüksəldir.

Ədəbiyyatlar

1. Əliyev R. Azərbaycan poeziyasında ritm və intonasiya. Bakı: Elm. 2018
2. Hüseynov K. Poetik dil və üslub problemləri. Bakı: Təhsil. 2015
3. Quliyev A. Müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı: Şərq-Qərb. 2012
4. Nəbi Xəzri. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə I cild Bakı: Lider nəşriyyatı. 2004
5. Vəliyev M. Dilçilik əsasları. Bakı: Universitet nəşriyyatı. 2010

SUMMARY

The aesthetic function of intonation in the literary language of Nabi Khazri

Qanira Asgerova

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The article examines the functional-semantic features of intonation in the poetry of Nabi Khazri. The study shows that in the poet's works intonation functions not only as a phonetic and rhythmic device but also as an important structural element that generates poetic meaning. In his poems, intonation serves as a means of expressing emotional states, philosophical ideas, and artistic images in a deeper and more effective way. The research reveals that intonation in Nabi Khazri's poetry has a multi-level function: it forms semantic meaning, strengthens emotional impact, organizes poetic rhythm, and contributes to the deepening of imagery. In particular, themes such as nature, separation, and homeland are presented through

various intonational models, which enhance the aesthetic and emotional impact of the text. At the same time, the study demonstrates that rhythm, pause, and syntactic structure are closely interconnected with intonation and together form the overall acoustic system of the poetic text. Consequently, intonation in Nabi Khazri's poetry functions not only as an expressive means but also as a structural organizer of poetic thought.

Keywords: *Nabi Khazri; intonation; Azerbaijani poetry; poetic language; rhythm; pause; emotional expressiveness; artistic style; semantic structure*

